

БЭКОННИНГ ИЖТИМОИЙ-ТАРИХИЙ ВА СИЁСИЙ ҚАРАШЛАРИ

Маллаева Э.

Ўзбекистон Миллий университети Жиззах филиали

Таянч сўзлар: илмий мерос, ижтимоий-тарихий, фалсафий ва сиёсий қарашлар, “Тақаббуруна донолик”, янги давр, “Генрих VII даври тарихи”, “Табиий тарих”, “Тажрибалар ёхуд ахлоқий ва сиёсий ўғитлар”.

Ключевые слова: научное наследие, социально-исторические, философские и политические взгляды, “высокомерная мудрость”, “новая эпоха”, “история эпохи Генриха VII”, “Естественная история”, «эксперименты или морально-политические учения».

Key words: scientific heritage, socio-historical, philosophical and political views, “arrogant wisdom”, “new era”, “history of the era of Henry VII”, “Natural history”, «experiments or moral and political teachings».

Бэконнинг илмий-фалсафий меросида ижтимоий-тарихий ва сиёсий муаммоларга бағишланган асарлар муҳим ўрин тутди. У натурфалсафани ўрганиш ёки илмий методлар яратиш етарли эмаслигини яхши англаган, шунинг учун “Генрих VII даври тарихи”, “Табиий тарих” ва “Тажрибалар ёхуд ахлоқий ва сиёсий ўғитлар” деган асарларида ижтимоий-тарихий ҳамда сиёсий қарашларини баён этган. Бэконнинг ижтимоий-тарихий ва сиёсий қарашлари ҳанузгача объектив баҳоланмаган. Унинг порахўрликда, таъмагирликда айбланишини илмий-фалсафий меросига “тушган соя” деб баҳолайдиганлар ҳам йўқ эмас. Агар у фақат илм-фан, фалсафа билан шуғулланганида, шубҳасиз, янада йирик ва бетакрор асарлар яратган бўларди, деган фикрлар ҳам учраб туради. Ф.Бэкон қанчалик зиддиятли, Л.Фейербах айтганидек, “маънавий-руҳий иккига бўлинган” бўлмасин, унинг илмий-фалсафий изланишлари аниқ, буюк мақсадга-табиат қонунларини, ижтимоий-тарихий тараққиёт йўлларини универсал методология нуктаи назаридан очиқ беришга қаратилгандир. Ижтимоий-сиёсий фаолиятида Бэкон, В.Ф.Асмус ёзганидек, “монолит фигура” бўлмаса-да, унинг характери, хулқ-атвори ва дунёқарашида зиддиятли томонлар у

яшаган даврга хосдир. Бэкон “Генрих VII даври тарихи” асари орқали инглиз тарихчилигида историографик (тарихий) ёндашишни бошлаб берган. Асарда тарихий манбалардан фойдаланишга катта эътибор берилган ҳамда хотиравий ҳужжатларга, манбаларга асосланилган.

1600 йилгача Англия университетларида, ўқув юртлирида асосан антик давр тарихи ҳамда христианлик католик черкови тарихи ўқитилган. Бэкон ушбу анъанани бузади, у Англия тарихини ўрганиш зарурлигини асослаб беради. Бэкон Генрих VII нинг портрети орқали янги синфнинг тарих саҳнасига чиқаётганини тасвирлаган.

“Генрих VII нинг юриш-туришида феодал урушлари давридаги инглиз қиролларига хос бўлган қирол-жангчи, биринчи рицар каби сифатлар аста-секин йўқолади. Бироқ унда савдогарларга хос бойлик тўплашга ўчлик пайдо бўлади. Қирол учун, деб кўрсатди Бэкон, уруш доимо пул сандиғини тўлдиришга қаратилган савдолашиш манбаи эди. Қиролнинг Францияга қарши олиб борган урушдаги хулқ-атвори шундай эди”. Генрих VII бойлик тўплашда ўзининг очкўз амалдорларидан, судхўрлардан асло қолишмаган. Англия кўшини Булонни ўраб олади, лекин шу заҳоти тинчлик, ўртада келишув ўрнатилади. “Ўз юришига кетган сарф-харажатлари учун, - деб киноя қилади, Бэкон, - Генрих 745 минг дукат нақдини ва ундан ташқари ҳар йили 520 минг крон оладиган бўлди. Бу аслида тинчлик шартномаси эмас, балки савдо-сотик иши эди”. Генрих VII портретини яратар экан, Бэкон у бойлик тўплаш учун юришлар уюштирганини, ушбу йўл билан аслзодаларни, феодалларни ҳамда халқни янги-янги солиқлар тўлашга мажбур қилгани ҳақида ёзади. “Қирол қанот чиқариш учун аслзодалар ва халқни титди”. Бэконнинг Генрих VII берган қуйидаги баҳоси: “У доно қирол эди, бироқ унинг очкўзлиги ҳайрат уйғотади”. Бэкон доноликни, донишмандликни бошқача, яъни уларни бир-бирига зид воқеликлар деб тушунган. Бу борада унинг “Такаббурона донолик” деб аталган афоризмларини келтиришимиз мумкин. “Қумурсқа ўзи ўзича доно мавжудот, аммо у боғда зарарлидир. Одамлар ҳам шундай, такаббурлар жамиятга зарар келтирадилар. Манманлик билан ижтимоий бурч орасини танла...”. Донолик билан манманлик ёки ўзини, ўзининг манфаатларини ўйлаш бир-бирига мувофиқ келадиган фазилатларми? Ҳа ва йўқ, чунки аниқ бир вазият, шахс ҳатти-ҳаракатларини таҳлил қилишгина бу саволга тўла жавоб бера олади. Бэкон мисолида Генрих VII ўз даврига хос хусусиятларни, жангчи, рицарь ўрнига ўзини, давлат хазинасини бойитишни ўйлайдиган, янги синф - буржуйларга хос фойда кетидан чопадиган шахс сифатида келади. Бундай шахс ҳаммани, шу жумладан халқини, лашкари-

ни, амалдорларини, ҳатто давлатни ҳам алдаши ёки ўз манфаатлари учун сотиб юбориши мумкин. Янги синфда ана шундай сифатлар, утилитаризм борлигини файласуф Генрих VII образи орқали очиб берган.

Бэконни юрист сифатида Генрих VII давридаги қонунчилик, суд ишлари, бошқаришга оид манбалар қизиқтирган. Унинг фикрига кўра, қонунлар “давр портретини чизиб беради”. У Генрих VII ни фуқаролар урушини (Бу ўринда файласуф Қизил ва Оқ Рангул урушларни назарда тутаяди) бартараф этган ёки ватанини ташқи босқинчилар зулмидан, мустабидлигидан халос қилган Цезар Август, Веспасиан, Аврелиан, Теодорих, каби машҳур шахслар билан ёнма-ён жойлаштиради. У Генрих VII ни, адолатли қонунлар ишлаб чиққан ва қабул қилган қирол, деб ҳисоблайди. Генрих VII нафақат фуқароларини, кўли остидаги сарой аёнлари ва амалдорларини қонунларга бўйсунушга ундаган, ўзи ҳам уларга амал қилган. Қиролнинг парламент билан ҳамкорлик қилганига Бэкон ибратли мисол деб қарайди. Ю.П.Михаленконинг фикрига кўра, буни Бэкон парламентни менсимаган Яков I ва Карл I га ибрат, намуна сифатида келтиради. Бэкон, қонун ва сиёсат уйғундир, деб билади. У ёзади: “Адолатли қонунлар ва оқилона сиёсат бир-бирига душман деб ҳеч ким ўйламасин, чунки улар бир-бирисиз ҳаракат қилолмайдиган темирлар ва мускулларга монандир. Айниқса, файласуфнинг халқ руҳсатига мувофиқ солиқ тўлаш ҳақидаги фикри ҳозир ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган.

Қирол қонунлари орқали, давлатни, халқни бошқарган, аслзодаларни, амалдорларни итотда ушлаб турган. Шу билан бирга, Бэкон қирол оддий халқ ҳақида кам қайғурганини ёзади. У крепостнойларни озод қилади, шу билан бирга ишсизларни, иш топиш ғамида юрган дайдиларни ушлаш ва жазолаш ҳақида қонун қабул қилади. Бэкон қиролнинг бундай зўравонлигини қўллаб-қувватламайди, балки норозиликларга олиб келадиган моддий сабабларни ўрганишни, ҳал этишни таклиф қилади. Бу файласуфдаги либерал ғояларга мойиллик эди.

Бэкон яшаган даврда ижтимоий-тарихий жараёнларни, жамият тараққиёти қонунларини, кишиларнинг, халқларнинг тарихдаги ўрнини ўрганувчи тарих фани ҳали йўқ эди. Ижтимоий-тарихий жараёнлар, айниқса, туб ўзгаришлар бошланган даврда, зиддиятларсиз, ҳатто уюштирилмайдиган норозиликларсиз, исёнларсиз кечмайди. Бэкон ушбу воқеаларни ижтимоий-сиёсий, тарихий аҳамиятини тўғри англамайди, унинг назарида исёнлар «буюк очарчилик ва буюк норозиликлар» сабабли пайдо бўлади. «Айтиш мумкинки, - деб ёзади у, - давлатда хароб этилганлар қанча бўлса, исёнга тайёрлар ҳам шунча бўлади». Тўғри, қашшоқлик ва

норозилик давлатнинг барқарорлигига хавф солувчи исёнларни келтириб чиқариши мумкин. Лекин Бэкон ушбу исёнлар сиёсий тузум, давлатнинг ғайриинсоний режалари туфайли содир бўлишини англаб етмайди. Файласуф исёнларни келтириб чиқарувчи омилларни бартараф этишга чақиради, бироқ уни қуйидаги даъватлари таажжуб уйғотади. У ёзади: «Норозиликка қарши энг яхши усуллардан бири халқни санъаткорона ва абжирона умидлар билан овунтиришдир, кишиларни бир умиддан бошқа бир умидга етаклашдир. Ҳақиқатда ҳам кишиларни умидлар билан аллалайдиган ҳукумат оқилдир...». Бу ўринда файласуф, халқни алдаш, овунтириш, қўйинини пуч ёнғоқлар билан тўлдириш мумкин, демокчи бўлди. Бэконнинг ёзишига кўра, ҳар бир давлатда икки қатлам: аслзода ва оддий халқ бўлади. Оддий халқ исёнга тез қўзғалавермайди; аслзодаларнинг норозилиги эса бартараф этиладиган ҳолдир. Агар оддий халқ қўзғалганида унга аслзодалар қўшилса, исён ҳақиқатан ҳам ҳукмдор, давлат учун хавфлидир. Шунинг учун давлат, ҳукмдор оддий халқнинг ўзига ён босишига, қўллаб-қувватлашига умид қилиши ишончлидир”.

Бэкон халқнинг ижтимоий-тарихий жараёнларнинг бош субъекти сифатида қарамаса-да, унинг давлат барқарорлигида муҳим роль ўйнашини инкор қилмаган. Файласуф давлатни, ҳукмдорни улуғлашга интилади. “Ҳукмдорлар ёруғлик таратувчи осмон жисмларига ўхшайди, уларнинг ён босишига мувофиқ даврлар яхши ёки ёмон бўлади”. Чиндан ҳам Бэкон монархнинг кучига, қудратига, унинг ҳар нарсага қодир куч эканлигига ишонган. Монарх ҳокимияти, Бэкон фикрига кўра, “худо томонидан ўрнатилган”, шунинг учун қироллар давлатни “худо топшириғига мувофиқ бошқаради”. Ижтимоий-тарихий жараёнларни, сиёсий тузумнинг самарали фаолият олиб боришини монарх шахси билан боғлайди. У қиролни қонунлар доирасида бошқаришга, парламент билан ҳамкорлик қилишга, буржуазиянинг ҳаддан ташқари бойиб, давлат манфаатларига хавф уйғотишининг олдини олишга, халқни қашшоқлаштириб юбормасликка даъват этади.

Ижтимоий-сиёсий ҳаётда христианлик динининг ўрни катта эди. Монарх руҳонийлар, айниқса Рим черкови қоҳинлари билан маслаҳатлашиши, давлат ишларини олиб боришда уларга таяниши табиий ҳол эди. Армияда кальвинизм ёйилаётган бўлса-да, у руҳонийларнинг дунёвий давлатнинг фаолиятини ханузгача идора этарди. Шунинг учун Бэкон, “христианлик икки қиличга эга – бу маънавий ва дунёвий; уларнинг иккаласи ҳам иш олиб боришда ўзига хос ўрнига ва аҳамиятига эга”. Аммо “дунёвий қилич ўта эҳтиёткорлик билан динни ҳимоя қилишда ўз қини-

дан чиқарилиши зарур, айниқса ушбу қилич билан халқни қуроллантириш бутунлай даҳшатлидир”, деб таъкидлайди.

Умуман олганда Бэкон ўз даврининг либерал ғояларини қўллаб-қувватлаган. Айниқса унинг халқ вакиллик органи - парламентни ёқлаб чиққани, монархнинг кенгашиб давлатни бошқаришга чақиргани кейинчалик сиёсий - ҳуқуқий таълимотларнинг ривожланишига катта ҳисса қўшди.

“Ҳуқмдорлардан энг оқили маслаҳатчиларига ишонганида буни ўз буюклигини ерга уриши ва ўз оқиллигини камситиши деб билмаслиги даркор... Кенгаш камситмайди, балки у монархни улуғлайди”. Бэкон монархия билан парламентаризмни, кенгашиб бошқариш усулини уйғунлаштириш тарафдоридир. Файласуф ижтимоий-тарихий ва сиёсий қарашларида ушбу икки бошқариш усулини мурасага келтиришга, уйғунлаштиришга интиланган. Бу ўз даври учун, шубҳасиз, илғор либерал-демократик ғоя эди.

Адабиётлар:

1. Асмус В.Ф Избранные философские труды. -М.: Изд. Москва университета, 1969.
2. Бокль Г. История цивилизации в Англии. Т.2. –СП б., 1966.
3. Бэкон Ф. Опыты, или наставления нравственные и политические Сочинения в двух томах. Т.2. –М.: «Мысль», 1978.
4. Михаленко Ю.П. Ф.Бэкон и его учение. –М.: “Наука”, 1975.
5. Травельян Д.М. Социальная история Англии. –М.:»Наука», 1959.
6. The Works of F.Bacon. Vol. 1. –N.Y., 1968.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада Бэконнинг ижтимоий-тарихий ва сиёсий қарашлари, Бэконнинг илмий-фалсафий меросида ижтимоий-тарихий ва сиёсий муаммоларга бағишланган асарларнинг тутган ўрин, Бэконнинг илмий меросида ҳозирги замонда рўй бераётган илмий-техник тараққиётнинг назарий-методологик асослари тўғрисида маълумотлар берилган.

РЕЗЮМЕ

В настоящее время научно-философские исследования являются основой для проведения научно-технических исследований, а в настоящее время-методологического исследования.

SUMMARY

Currently, scientific and philosophical research is the basis for scientific and technical research, and currently methodological research.